

بررسی عملکرد گروه علوم انسانی در سامانه علمی کشور

اشاره:

مجموعه فرآورده‌های پژوهشی در قلمرو معارف اسلامی و محصولات پژوهشی حوزه علمی قم، ظاهراً در این گونه مطالعات جایی ندارد. بنابراین، این پرسش رخ می‌نماید که انتشار چنین مقاله‌ای در این مجموعه چه غایت عقلایی دارد؟ در پاسخ باید گفت به دو دلیل روشن این مقاله در مجموعه مقالات این شماره حضور یافته است:

یک. در مجموعه آموزش‌ها و پژوهش‌های دانشگاهی، علوم و معارف اسلامی در گروه علوم انسانی قرار می‌گیرد. این مقاله نشان می‌دهد که سهم پژوهش در مجموعه علوم انسانی نسبت به سایر علوم، بسیار اندک است تا چه رسد به علوم اسلامی.

* معاون علم و فناوری هیئت نظارت و ارزیابی فرهنگی و علمی؛ عضو هیئت علمی دانشکده فنی دانشگاه تهران.

** کارشناس ارشد معاونت علم و فناوری هیئت نظارت و ارزیابی فرهنگی و علمی؛ دانشجوی دکتری مدیریت دانشگاه تهران.

دو. همه پژوهشگران این عرصه، یک دغدغه و مشکل جدی دارند: فرآورده‌های پژوهش در قلمرو علوم و معارف اسلامی - به‌ویژه در حوزه‌های علمیه - تاکنون به زبان کمیت، آمار و محاسبه در نیامده است. بنابراین حوزه‌های علمیه از قوی‌ترین زبان و ابزار برای بیان مجاهدت‌های تاریخی خود در تولید علوم و معارف بشری - به‌طور عام - و علوم معارف اسلامی - به‌طور خاص - محروم بوده است. به نظر می‌رسد سیاست‌گذاران و مدیران حوزه‌های علمیه، نباید تولید آمار برای بیان مجموعه فرآورده‌های گوناگون حوزه‌های علمیه را بیش از این به تأخیر اندازند. از این منظر، حوزه علمیه قم با توجه به ظرفیت‌های فراوانی که به‌ویژه پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی باز یافته، از همه مراکز حوزوی دیگر وظیفه‌مندتر است.

پژوهش و حوزه

چکیده: در این مقاله به بررسی وضعیت عملکرد گروه علوم انسانی در سامانه علمی کشور می‌پردازیم. این بررسی نشان می‌دهد که این گروه از نظر تعداد مجلات علمی - پژوهشی، و علمی - ترویجی و تعداد مقاله‌های منتشر شده در آنها از وضعیت نسبتاً خوبی برخوردار است. درصد بسیار بالایی از مجلات و مقاله‌های علمی - ترویجی در گروه علوم انسانی منتشر می‌شود؛ در حالی که این گروه، کمترین درصد تولیدات علمی ایران را در مجلات معتبر بین‌المللی به خود اختصاص داده است. تعداد ارجاعات به این تولیدات علمی نیز ناچیز است. بررسی توسعه متوازن علوم در گروه‌های علمی مختلف نشان می‌دهد که گروه علوم انسانی، از نظر درصد محققان و درصد مقاله‌های داخلی، توزیع مناسب‌تری دارد؛ در حالی که گروه‌های دیگر چنین نیستند.

کلیدواژه: گروه علوم انسانی، علم و فناوری، مجله علمی - پژوهشی، مجله علمی - ترویجی.

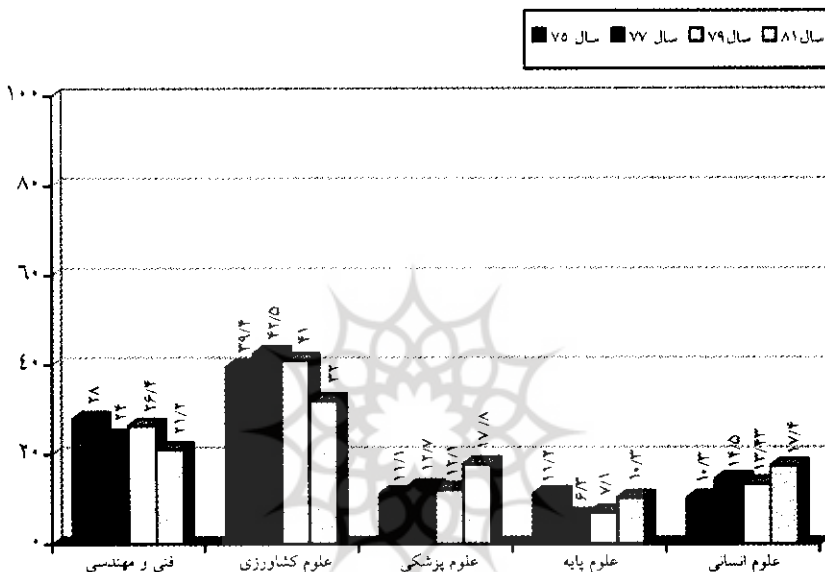
امروزه بین سطح زندگی مردم در کشورهای پیشرفته صنعتی و مردم کشورهای توسعه نیافته، شکاف عمیق و روزافزونی وجود دارد که ناشی از فاصله علمی و فنی بین آنها است. در سال های اخیر، شناسایی، تقویت و فراهم کردن زمینه های لازم برای به کارگیری منابع علمی در هر کشور از عمده ترین وظایف مسئولان و برنامه ریزان کشورها محسوب می گردند. تولید علم یکی از پایه های اساسی توسعه دانایی است و فقط توسعه مبتنی بر دانایی و علم گرایی، توسعه پایدار است. تولید علم باعث افزایش دانایی و زمینه ساز فناوری و در نتیجه تولید اشتغال و ثروت گردیده و در نهایت سبب آسایش، توانایی و امنیت اجتماعی می شود.

مفاهیم علمی حوزه علوم انسانی از مفاهیم پایه ای علوم و مبنای رشد و توسعه علوم دیگر نیز می باشد. از این رو انتظار می رود اهمیت ویژه ای به آن داده شود؛ به ویژه با پشتوانه عظیم تاریخی ایران در این زمینه و آموزش و پژوهش مستمر در این حوزه از دیرباز، انتظار شکوفایی و اشاعه علوم در این حوزه و ارائه آن در سطوح بین المللی می رود.

مدیریت اثربخش اموری مانند تحقیق و توسعه، نیازمند کنترل و ارزیابی است. هر چیزی که قابل اندازه گیری نباشد، قابل کنترل نیز نخواهد بود و بالطبع هر آنچه قابل کنترل نباشد، مدیریت پذیر نیست. ارزیابی عملکرد، فرایند کمی کردن کارایی و اثربخشی است. برای ارزیابی عملکرد سامانه علم و فناوری، هیئت نظارت و ارزیابی فرهنگی و علمی شاخص هایی را در پنج فصل تهیه و تدوین کرده است. در این مقاله، برای بررسی وضعیت گروه علوم انسانی در سامانه علمی کشور از بعضی شاخص های عملکردی آن استفاده شده است. یافته های حاصل از این بررسی در ادامه آمده است.

طرح‌های تحقیقاتی فعال در گروه‌های مختلف

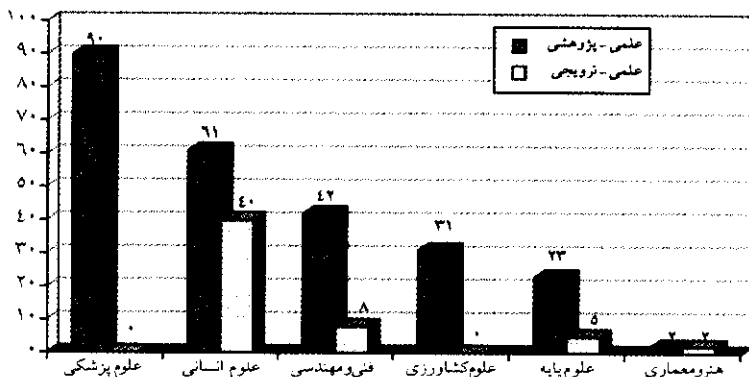
نمودار ۱ درصد طرح‌های تحقیقاتی فعال در گروه‌های علمی مختلف را طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۱ نشان می‌دهد. همان‌طور که مشاهده می‌شود، درصد طرح‌های تحقیقاتی فعال در گروه علوم انسانی افزایش یافته است. این گروه فقط در مقایسه با گروه‌های علوم کشاورزی و فنی و مهندسی طرح‌های تحقیقاتی کمتری را دارد.

نمودار ۱: درصد طرح‌های تحقیقاتی فعال در گروه‌های مختلف

مجلات علمی - پژوهشی و علمی - ترویجی به تفکیک گروه

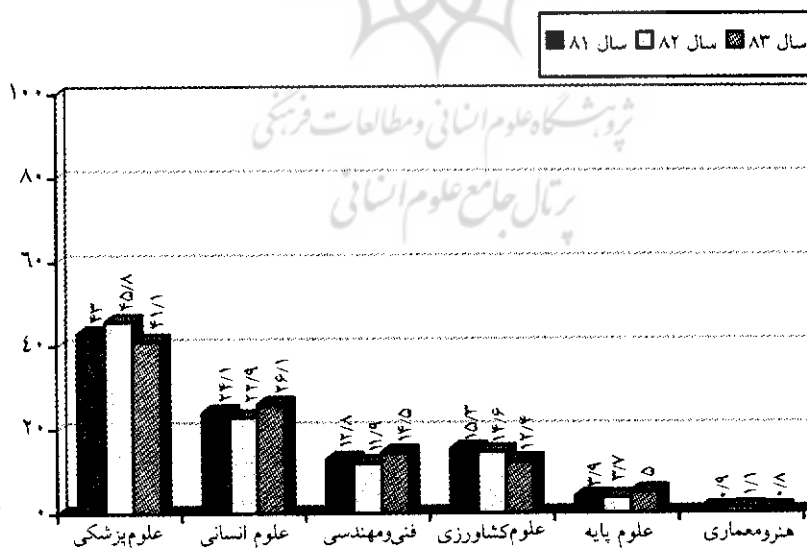
گروه علوم انسانی تا سال ۱۳۸۳، برای ۶۱ مجله علمی - پژوهشی و ۴۰ مجله علمی - ترویجی از وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، مجوز علمی دریافت کرده‌اند؛ یعنی ۱۰۱ مجله علمی. این گروه از نظر تعداد مجلات علمی - پژوهشی، بعد از گروه علوم پزشکی در رتبه دوم و از نظر مجلات علمی - ترویجی و همچنین مجموع مجلات علمی - پژوهشی و مجلات علمی - ترویجی، در رتبه اول قرار دارد. حدود ۷۲ درصد مجلات علمی - ترویجی به گروه علوم انسانی اختصاص دارد.

نمودار ۲: تعداد مجلات علمی-پژوهشی و علمی-ترویجی به تفکیک گروه در سال ۱۳۸۲

مقاله‌های گروه‌های مختلف از کل مقاله‌ها

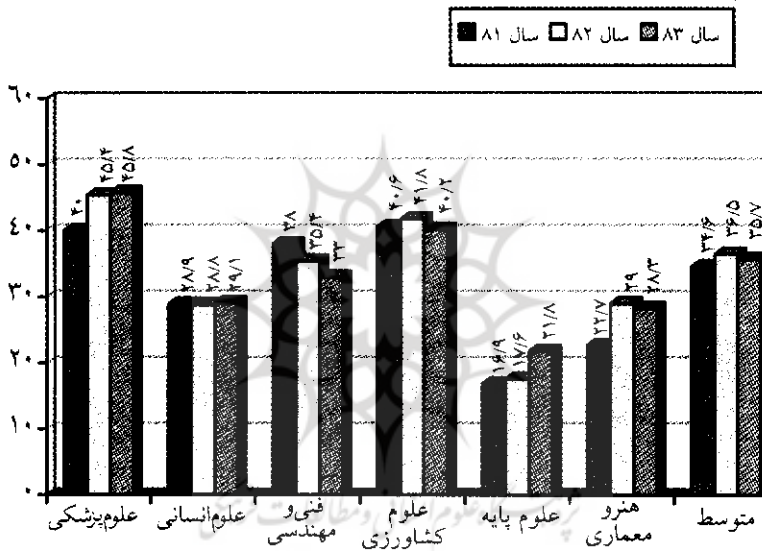
نمودار ۳، درصد مقاله‌های منتشر شده در مجلات علمی-پژوهشی و علمی-ترویجی کل گروه‌های علمی را نشان می‌دهد. گروه علوم انسانی از نظر تعداد و درصد مقاله‌های منتشر شده در مجلات علمی بعد از گروه علوم پزشکی در رتبه دوم قرار دارد. هرچند که این گروه، تعداد بیشتری از مجلات را در مقایسه با گروه علوم پزشکی دارد، ولی متأسفانه مشاهده می‌شود که درصد مقالات منتشر شده آن در مقایسه با گروه علوم پزشکی کمتر است.

نمودار ۳: درصد مقاله‌های گروه‌های مختلف از کل مقاله‌ها

نسبت تعداد کل مقاله‌ها به تعداد مجلات به تفکیک گروه

متوسط تعداد مقاله‌های منتشر شده در هر مجله در گروه‌های مختلف علمی را می‌توان در نمودار ۴ مشاهده کرد. مجلات گروه علوم پزشکی در سال ۱۳۸۳ با چاپ حدود ۴۶ مقاله در هر مجله، بیشترین مقاله‌ها را منتشر کرده‌اند. علی‌رغم آنکه گروه علوم انسانی، بیشترین تعداد مجلات دارای مجوز را دارد، ولی نسبت تعداد مقاله‌های منتشر شده در هر مجله در این گروه از حد متوسط گروه‌ها کمتر است و در رتبه چهارم قرار می‌گیرد.

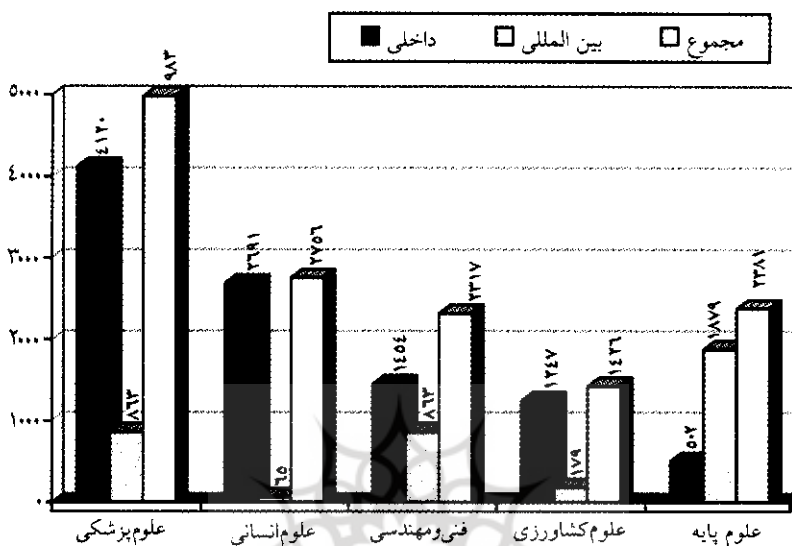

نمودار ۴: نسبت تعداد کل مقاله‌ها به تعداد مجلات به تفکیک گروه

انتشار تولیدات علمی در مجلات معتبر بین‌المللی

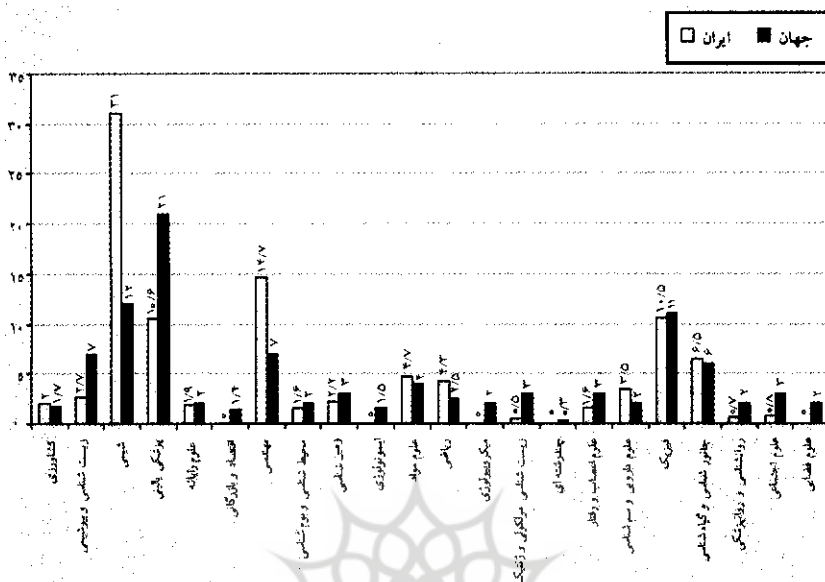
نمودار ۵ نشان می‌دهد تعداد تولیدات علمی گروه علوم انسانی در مجلات داخلی، کمتر از گروه علوم پزشکی است؛ ولی تولیدات علمی گروه علوم انسانی در مجلات معتبر بین‌المللی در مقایسه با دیگر گروه‌ها بسیار کمتر است؛ به طوری که این گروه در سال ۱۳۸۳ فقط ۱/۷ درصد از تولیدات علمی بین‌المللی کشور

رادر بین کلیه گروه‌های علمی به خود اختصاص داده است. این درصد با توجه به تعداد پژوهشگران، دانشجویان و اعضای هیئت علمی در این گروه بسیار ناچیز است.

نمودار ۵: تعداد تولیدات علمی در مجلات معتبر داخلی و بین المللی در سال ۱۳۸۳

درصد تولیدات علمی جهان در مجلات معتبر بین المللی به تفکیک رشته‌های مختلف تخصصی نشان می‌دهد که تولیدات علمی بین المللی در رشته‌های علوم اجتماعی، اقتصاد و بازرگانی و روان‌شناسی در مقایسه با دیگر رشته‌های موجود در گروه‌های علوم پایه و فنی بسیار کمتر است. وضعیت ایران در مورد گروه علوم انسانی در مقایسه با کل تولید علمی جهان در این زمینه به مراتب نامناسب‌تر است. درصد تولیدات علمی ایران در مجلات معتبر بین المللی در رشته‌های علوم اجتماعی، روان‌شناسی و به‌ویژه اقتصاد و بازرگانی در مقایسه با درصد جهانی آن بسیار کمتر است.

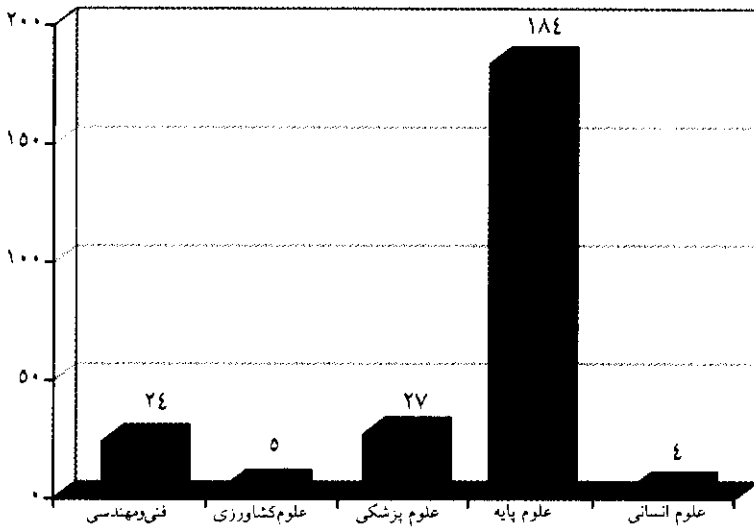

نمودار ۶: درصد تولید علمی ایران و جهان در مجلات معتبر بین‌المللی

به تفکیک رشته‌های علمی مختلف طی سال‌های ۲۰۰۴-۱۹۹۳

ارجاعات به تولیدات علمی ایران به تفکیک گروه‌های علمی

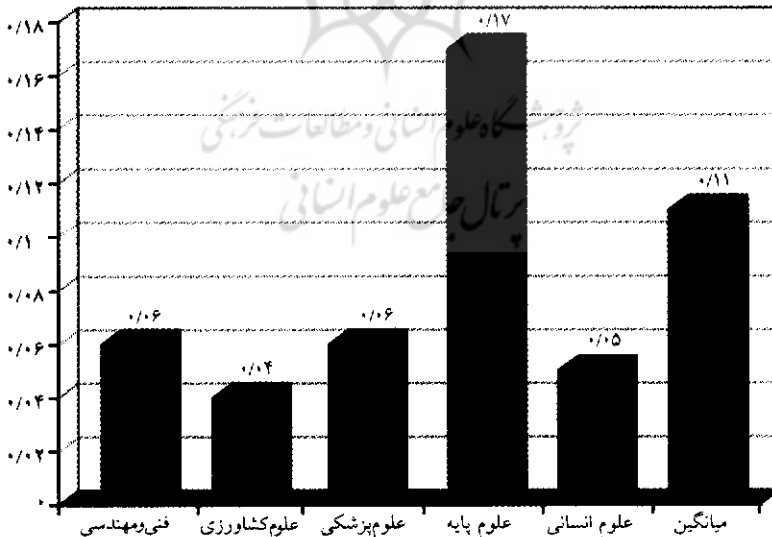
تعداد ارجاعات به مقالات علمی یک کشور، شاخصی است که در ارزیابی کیفیت تولیدات علمی مورد استفاده قرار می‌گیرد. هرچه ارجاعات خصوصاً ارجاعات بین‌المللی به تولیدات علمی بیشتر باشد، کیفیت بیشتری برای آنها تصور می‌شود. کمترین رقم ارجاعات به تولیدات علمی ایران در مجلات معتبر بین‌المللی در سال ۲۰۰۲ مربوط به گروه علوم انسانی است. این گروه، تنها ۱/۶ درصد از تعداد کل ارجاعات به تولیدات علمی ایران را به خود اختصاص داده است و این رقم با توجه به امکانات و توانمندی‌های بالقوه کشور در این گروه و با توجه به سهم بالای این گروه در تولیدات علمی داخلی، پذیرفتنی نیست.

نمودار ۷: تعداد ارجاعات به تولیدات علمی ایران به تفکیک گروه‌های علمی در سال ۲۰۰۲

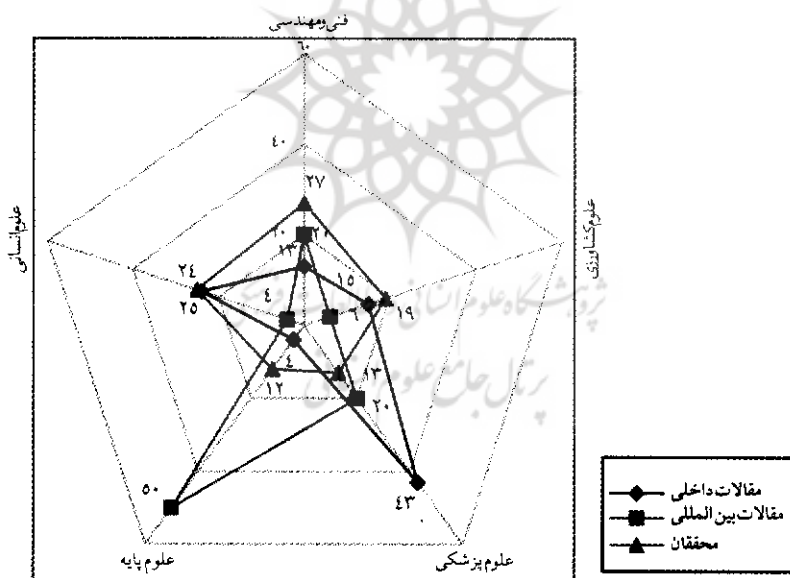
ضریب تأثیر مقالات منتشره در مجلات معتبر بین‌المللی

ضریب تأثیر، نسبت تعداد ارجاعات به کل تولیدات علمی است. نمودار ۸ نشان می‌دهد که کمترین ضریب تأثیر، در سال ۲۰۰۲ مربوط به گروه علوم کشاورزی با $۰/۰۴$ است. بدین معنا که به ۱۰۰ مقاله در گروه علوم کشاورزی ۴ بار استناد شده است. در گروه‌های علوم انسانی، ضریب تأثیر به ترتیب $۰/۰۵$ است.

نمودار ۸: ضریب تأثیر تولیدات علمی ایران به تفکیک گروه‌های عمده تحصیلی در سال ۲۰۰۲

درصد محققان، درصد مقالات منتشره در مجلات علمی داخل و درصد تولیدات علمی در مجلات معتبر بین‌المللی، در نمودار ۸ نشان داده شده است. طبق این نمودار، در گروه علوم انسانی درصد مقالات منتشره در مجلات داخلی و درصد محققان با هم برابرند، ولی درصد تولیدات علمی بین‌المللی بسیار کمتر از درصد محققان این گروه است. در گروه‌های دیگر بررسی توزیع محققان در کنار مقالات منتشره آنها نشان می‌دهد که توزیع مقالات منتشره در این گروه‌ها اختلاف زیادی با توزیع محققان دارد. با اینکه حدود ۱۳ درصد از محققان کشور در رشته علوم پزشکی اشتغال دارند، حدود ۲۰ درصد از تولیدات علمی ایران و ۴۳ درصد از مقالات منتشره در مجلات داخلی متعلق به این رشته است. همچنین در گروه علوم پایه، درصد تولیدات علمی منتشره در مجلات معتبر بین‌المللی حدود چهار برابر درصد محققان این گروه از کل محققان است. در گروه‌های فنی و مهندسی و علوم کشاورزی درصد محققان بیشتر از درصد مقالات منتشره است.

نمودار ۹: درصد محققان (تمام وقت)، مقالات منتشره در مجلات علمی داخل و تولیدات علمی

در مجلات معتبر بین‌المللی در گروه‌های علمی مختلف در سال ۸۱

جمع‌بندی

بررسی وضعیت گروه علوم انسانی در چند شاخص عملکردی سامانه علمی کشور نشان می‌دهد که این گروه از نظر تعداد مجلات علمی- پژوهشی و علمی- ترویجی و تعداد مقاله‌های منتشر شده در آنها از وضعیت خوبی برخوردار است. درصد بسیار بالایی از مجلات و مقاله‌های علمی- ترویجی در گروه علوم انسانی منتشر می‌شود. وضعیت گروه علوم انسانی در زمینه تعداد تولیدات علمی در مجلات معتبر بین‌المللی بسیار متفاوت از تولیدات علمی داخلی است. این گروه، کمترین درصد تولیدات علمی ایران را در مجلات معتبر بین‌المللی به خود اختصاص داده است. تعداد ارجاعات به این تولیدات علمی ناچیز است. بررسی توسعه متوازن علوم در گروه‌های علمی مختلف نیز نشان می‌دهد که گروه علوم انسانی، از نظر درصد محققان و درصد مقاله‌های منتشر شده داخلی، متوازن است؛ در حالی که گروه‌های دیگر از چنین توازنی برخوردار نیستند. در مجموع، این ارزیابی نشان می‌دهد که گروه علوم انسانی در مقایسه با دیگر گروه‌های علمی از برتری خاصی برخوردار نیست، ولی با توجه به امکانات و نیروهای بالقوه خود در مقایسه با دیگر گروه‌های علمی، توانایی و ظرفیت پیشرفت بیشتری را دارد.

منابع

۱. انوار رستمی، علی اصغر، بررسی الگوها و روش‌های ارزیابی جامع عملکرد دستگاه‌ها، مجموعه مقالات معاونت پژوهشی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۲.
۲. زالی، محمدرضا، طراحی و تبیین سیستم ارزیابی عملکرد مراکز تحقیقاتی کشور، رساله دکترای رشته مدیریت گرایش سیستم‌ها، دانشگاه تهران، به راهنمایی دکتر محمدرضا مهرگان، ۱۳۸۲.
۳. صبوری، علی اکبر، «مروری بر تولید علم در سال ۲۰۰۳ میلادی»، رهیافت، شماره ۳۱، ص ۲۱، پاییز و زمستان ۱۳۸۲.
۴. هیئت نظارت و ارزیابی فرهنگی و علمی، ارزیابی شاخص‌های عملکردی علم و فناوری- ثبت اختراع و انتشار مقاله‌های علمی، ۱۳۸۵.
۵. هیئت نظارت و ارزیابی فرهنگی و علمی، ارزیابی علم و فناوری در جمهوری اسلامی ایران / دومین ارزیابی کلان، ۱۳۸۵.